

УДК 349.3

О. П. Сорока
здобувачка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ: ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Інститут відшкодування шкоди – це один найважливіших інститутів захисту прав людини. За законодавством України існує два види шкоди, що підлягає відшкодуванню: це шкода матеріальна і шкода моральна.

Предметом нашого дослідження буде інститут відшкодування моральної шкоди, однак не спробуємо його розглянути не традиційно з точки зору цивільного права, а будемо досліджувати в аспекті трудових правовідносин. Оскільки саме з цієї площини порушене питання є недостатньо вивченим, а це в свою чергу зумовлює неоднозначність під час практичної діяльності.

Маємо констатувати про те, що історія нашої держави і права свідчить про те, що ця проблема в різні періоди становлення суспільства вирішувалась по-різному. Слід зазначити, що законодавче закріплення способу захисту прав та інтересів громадян, як відшкодування моральної шкоди, є порівняно новим інститутом. Після проголошення незалежності України, в державі розпочалась робота по створенню власної національної правової системи.

Мета даної статті – розглянути питання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті змін в національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми відшкодування моральної шкоди займалися такі вчені, як С. Рабінович, Л. Корчемна, Є. Солодко, В. Палиюк, С. Беяцкин, В. Лапицкий, О. Процевський, Л. Шумна, М. Шумило, О. Ярошенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій» від 6 травня 1993 р. вперше такий спосіб захисту прав та інтересів громадян, як відшкодування моральної шкоди, було введено в національну систему законодавства. Цим Законом до Цивільного Кодексу 1963 року було введено новий спосіб захисту цивільних особистих прав – відшкодування моральної шкоди (статті 6, 7, 440-1) [1, с. 3].

Після прийняття Основного Закону 28 червня 1996 року в ньому також передбачено право громадян на відшкодування моральної шкоди (статті 32, 56, 62, 152).

Сьогодні ми можемо говорити про більш ширшу законодавчу базу, в якій передбачена можливість відшкодування моральної шкоди, це і Конституція України; Цивільний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Закони України «Про захист прав споживачів», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права», а також важливим нормативним документом є Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та інші. Слід зазначити, що Міністерство юстиції України своїм листом від 13.05.2004 № 35-13/797 висвітлює Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» однак відповідно до іншого свого листа від 20.09.2013 № 10.3-26/618 Міністерство юстиції України вказало, що раніше зазначений лист з методичними рекомендаціями та додатками до нього не використовувати в подальшій роботі.

У своєму дослідженні ми спробуємо проаналізувати природу відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті змін в законодавстві та правозастосовної практики.

Так, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у Кіровоградській області про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про відшкодування моральної шкоди Фондом соціального страхування) від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004 [2] містить положення, згідно до якого відшкодування Фондом соціального страхування від нещасних випадків моральної (немайнової) шкоди, заподіяної умовами виробництва (далі – Фонд), в окремому випадку – лише у разі відсутності втрати потерпілим професійної працездатності. Зазначене положення не виключає обов'язку Фонду відшкодовувати моральну шкоду, заподіяну умовами виробництва, в інших випадках, коли здійснення права застрахованих на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної умовами виробництва,

має забезпечуватися Фондом на підставі статей 1, 5, 6, 13, 21 та частини третьої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон № 1105-XIV) всім потерпілим, у тому числі в разі тимчасової, стійкої часткової чи повної втрати професійної працездатності. При цьому під шкодою, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, треба розуміти таку шкоду, за якої не втрачається здатність працівника до роботи за своєю професією (фахом) і кваліфікацією або за іншою адекватною їй професією (фахом).

Однак через два роки у 2006 році пунктом 27 ст.77 закону «Про Державний бюджет України на 2006 рік» та пунктом 22 ст.71 закону «Про Державний бюджет України на 2007 рік» було зупинено дію абз. 4 ст. 1, пп. «є» п. 1 ч. 1 ст. 21, ч. 3 ст. 28 та ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV, якими обов'язок відшкодування моральної шкоди покладено на Фонд.

З прийняттям Закону України від 23.02.2007 р. № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон № 717-V) усунуто правові колізії та норми Закону № 1105-XIV приведено у відповідність з нормами чинного законодавства (Цивільного кодексу України, законів України «Про податок з доходів фізичних осіб», «Про охорону праці»), врегульовано функції Фонду.

Так, Законом № 717-V зі статей 1, 21, 28, 34 та 35 Закону № 1105-XIV виключено норми щодо обов'язку Фонду виплачувати грошову суму за моральну шкоду потерпілому внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Це зумовлено практикою інших країн щодо відшкодування моральної шкоди на підставі цивільного законодавства [3].

Тобто вийшло так, що виключення частини третьої статті 34 Закону № 1105-XIV позбавило права застрахованих громадян на компенсацію моральної шкоди за рахунок Фонду, які при цьому потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання.

Звичайно це викликало хвилю соціального занепокоєння, результатом якої стало звернення до Конституційного Суду України. Так, від 08 жовтня 2008 року за № 20-рп/2008 з'являється рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України (далі – Уповноважений) з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «б» підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного

випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон № 2272-III), пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про страхові виплати) [4].

Уповноважений, отримавши значну кількість звернень від громадян з приводу порушення їх права, акумулюючи їх, конституційному поданні стверджує, що положеннями Закону № 2272-III та Закону № 717-V, якими обмежується розмір одноразової страхової виплати потерпілому від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, і скасовується право потерпілих на виробництві громадян на відшкодування їм моральної (немайнової) шкоди за рахунок Фонду, встановлені Законом № 1105-XIV, порушують конституційне право громадян на соціальний захист у вигляді гарантованого загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням належного матеріального забезпечення у разі, коли з ними стався нещасний випадок на виробництві або вони отримали професійне захворювання.

Ми погоджуємося з тим, що позиція Уповноваженого ґрунтується і на міжнародних актах у цій сфері і на актах національного законодавства. Так, принцип соціального захисту громадян втілений у ратифікованих Україною міжнародних актах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, у статті 12 Європейської соціальної хартії 1996 року зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо.

Крім того, і Конституція України у своїх статтях (ст. 1, 3, ч. 4 ст. 43, ч. 1-2 ст. 46) визначає Україну соціальною державою, зміст і спрямованість діяльності якої визначають права і свободи людини та їх гарантії, проголосила право громадян на належні, безпечні і здорові умови праці, соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника; право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Водночас, якщо досліджувати порушене питання детально та ґрунтовно, що доречи і зробив Конституційний Суд України, то звичайно ми відразу звернемося до норми статті 1167 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), якою встановлено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала [5].

Крім того Законом України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» від 24 грудня 1999 року у трудове законодавство була внесена стаття 237¹, згідно якої відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [6].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що якщо працівники отримують травми або профзахворювання при виконанні трудових обов'язків, то заподіяна їм шкода впливає з трудових правовідносин і має відшкодовуватися роботодавцем, який не створив безпечних умов праці.

Тобто право громадян на відшкодування моральної шкоди не порушено, оскільки існує ст. 1167 ЦК та ст. 237¹ Кодексу законів про працю України, які надають право на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу (роботодавця). Таким чином виключення із Закону № 1105-XIV обов'язку Фонду сплачувати грошові суми за моральну шкоду не зменшує рівень соціальної захищеності потерпілих на виробництві, оскільки в разі встановлення факту заподіяння моральної шкоди вони і надалі матимуть право на їх отримання.

Маємо також висвітлити важливе питання щодо права працівників на відшкодування моральної шкоди, яке виникло у них до 1.01.2006, тобто до набрання чинності законами «Про Державний бюджет України на 2006 рік» і «Про Державний бюджет України на 2007 рік».

Так, досліджуючи судову практику, прикладом якої є ухвала Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 07 липня 2007 року № 6-11513св07 [7], в якій позивач звернувся до суду із позовом до відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в Калінінському районі м. Горлівки (далі – Відділення) про відшкодування моральної шкоди, мотивуючи його тим, що працював у вугільній промисловості з 6 вересня 1974 р. до 5 липня 2004 р. та внаслідок шкідливих умов праці одержав професійне захворювання – вібраційну хворобу. Висновком МСЕК від 6 лютого 2004 р. йому встановлено 40 % втрати професійної працездатності.

Позивач посилався на те, що професійне захворювання та його наслідки спричиняють фізичні й моральні страждання, призвели до погіршення стану здоров'я, він не може працювати за фахом, постійно лікується та має обмеження у спілкуванні з друзями та знайомими, просив стягнути з відповідача моральну шкоду в розмірі 75000 грн.

Рішенням Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р. стягнуто з Відділення на користь позивача 30000 грн. на відшкодування моральної шкоди. Однак рішенням апеляційного суду Донецької області від 14 березня 2007 р. рішення Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р. скасовано, відмовлено позивачу у задоволенні позову.

Позивач у касаційній скарзі просив скасувати рішення апеляційного суду Донецької області від 14 березня 2007 р. та залишити в силі рішення Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області від 15 січня 2007 р., посилаючись на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права.

Верховний Суд України ґрунтовно дослідивши обставини справи дійшов до висновку, що задовольняючи позов про відшкодування моральної шкоди на підставі статей 21, 34, 46 Закону № 1105-XIV суд першої інстанції керувався фактом спричинення йому моральної шкоди професійним захворюванням та обов'язку відповідача відшкодувати цю шкоду.

При цьому суд зосередив увагу на тому, що припинення згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» виплат Фондом щодо відшкодування моральної шкоди не позбавляє позивача права на відшкодування моральної шкоди, що передбачено Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Варто зауважити, що постановляючи рішення про відмову позивачу в задоволенні позову, апеляційний суд не застосував закон, який діяв на час виникнення спірних правовідносин, та помилково керувався тим, що правових підстав для стягнення моральної шкоди немає, оскільки згідно з п. 27 ст. 77 Закону України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» зупинено дію абзацу 4 ст. 1, пп. "е" п. 1 ч. 1 ст. 21, ч. 3 ст. 28 та ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV.

Важливим є те, що апеляційний суд не врахував ту обставину, що страховий випадок із В. настав 6 лютого 2004 р., коли йому було встановлено втрату професійної працездатності у зв'язку з професійним захворюванням.

Ураховуючи, що право на відшкодування моральної шкоди виникло в позивача з 6 люто-

го 2004 р. дія Закону «Про Державний бюджет України на 2006 рік» на правовідносини сторін не поширюється.

Тобто, доходимо до висновку, що апеляційний суд неправильно застосував норми матеріального права щодо відшкодування моральної шкоди, у зв'язку з чим відповідно до ст. 339 ЦПК рішення апеляційного суду підлягає скасуванню із залишенням у силі рішення суду першої інстанції.

Таким чином, у разі, коли право на відшкодування моральної шкоди виникало в позивача до 1.01.2006, тобто до набрання чинності законами «Про Державний бюджет України на 2006 рік» і «Про Державний бюджет України на 2007 рік», якими було зупинено дію норм, що передбачали право потерпілих на відшкодування моральних збитків, за законом №717-V потерпілі мали право на відшкодування моральної шкоди з Фонду незалежно від моменту звернення до суду та дати ухвалення судового рішення.

Висновки. Роблячи загальний висновок, ми можемо стверджувати, що питання відшкодування моральної шкоди у трудових відносин потребує ґрунтовного дослідження, адже зміни в національному законодавстві призводять до деяких складнощів у процесі правозастосовної практики. Крім того, відсутність будь-яких методичних рекомендацій щодо встановлення та розрахунку відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві негативно позначається на судовій практиці.

Література

1. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2004. № 6: Відшкодування матеріальної і моральної шкоди. 400 с.
2. Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-04#Text>.
3. Вісник податкової служби України, квітень 2007 р. № 13 (440). С. 17.
4. Рішення Конституційного Суду України від 08 жовтня 2008 року за № 20-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08#Text>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.
7. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 07 липня 2007 року № 6-11513св07. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/828589>.

Анотація

Сорока О. П. Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань: законодавство та практика. – Стаття.

У статті розглянуто питання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних

захворювань на виробництві в аспекті змін в національному законодавстві. Проаналізована судова практика щодо відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Досліджені позиції Конституційного Суду України щодо питання реалізації прав працівників на відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві.

Ключові слова: моральна шкода, трудові відносини, нещасний випадок, професійне захворювання, порушення права, соціальне страхування.

Аннотация

Сорока Е. П. Возмещение морального вреда в результате несчастного случая и профессиональных заболеваний: законодательство и практика. – Статья.

В статье рассмотрен вопрос о возмещении морального вреда в результате несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве в аспекте изменений в национальном законодательстве. Проанализирована судебная практика по возмещению морального вреда вследствие несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве. Исследованы позиции Конституционного Суда Украины по вопросу реализации прав работников на возмещение морального вреда вследствие несчастных случаев и профессиональных заболеваний на производстве.

Ключевые слова: моральный вред, трудовые отношения, несчастный случай, профессиональное заболевание, нарушение права, социальное страхование.

Summary

Soroka O. P. Compensation for moral damage as a result of accidents and occupational diseases: legislation and practice. – Article.

The institution of compensation is one of the most important institutions for the protection of human rights. According to the legislation of Ukraine, there are two types of damage that are subject to compensation: material damage and moral damage.

The subject of our study will be the institution of compensation for non-pecuniary damage, but we will not try to consider it not traditionally from the point of view of civil law, but we will investigate in terms of labor relations. Because it is from this plane that the issue is insufficiently studied, which in turn causes ambiguity in practice.

We must state that the history of our state and law shows that this problem in different periods of society was solved differently. It should be noted that the legislative consolidation of the method of protection of the rights and interests of citizens, as compensation for moral damage, is a relatively new institution. After the proclamation of Ukraine's independence, the state began work to create its own national legal system.

Target of research consider the issue of compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work in terms of changes in national legislation.

The article considers the issue of compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work in terms of changes in national legislation. It is stated that the institution of compensation is one of the most important institutions for the protection of human rights. According to the legislation of Ukraine, there are two types of damage that are subject to compensation: material damage and moral damage. The author noted that the legislative consolidation of the method of protection of the rights and interests of citizens, as compensation for moral damage, is a relatively new institu-

tion. The case law on compensation for moral damage due to accidents and occupational diseases at work is analyzed. The positions of the Constitutional Court of Ukraine on the issue of realization of workers' rights to compensa-

tion for non-pecuniary damage as a result of accidents and occupational diseases at work have been studied.

Key words: moral damage, labor relations, accident, occupational disease, violation of law, social insurance.